
Aydınlanma Nedir?

Michel Foucault

Bugün bir dergi okurlara yönelik bir soru sorduğu zaman, bununla amaçlanan, herkesin zaten bir fikrinin olduğu belirli bir konu hakkındaki düşüncelerinin toplanmasıdır; böyle bir soruşturmada yeni bir şey öğrenme ihtimali pek yoktur. On sekizinci yüzyılda ise çözümü henüz bulunmamış sorunlar üzerine halka soru sormak tercih ediliyordu. O yüzyıldaki uygulamanın daha etkili olup olmadığını bilmiyorum; yalnız daha eğlenceli olduğu tartışma götürmezdi.

Her neyse, Aralık 1784'te bu âdet doğrultusunda bir Alman süreli yayını olan *Berlinische Monatschrift, Was ist Aufklärung?*¹ sorusuna bir cevap yayımladı. Cevabı veren kişi Kant'tı.

Bu belki kısacık bir metindir. Ama bence, modern felsefenin henüz cevap veremeyi beceremediği, ama başından atmanın yolunu asla bulamadığı bir sorunun düşünce tarihine gizlice girişine işaret etmektedir. Ve felsefe iki yüzyıldır çeşitli biçimlerde bu soruyu tekrarlıyor. Hegel'den Nietzsche'ye ya da Max Weber aracılığıyla Horkheimer ya da Habermas'a kadar aynı soruyla doğrudan ya da dolaylı hesaplaşmamış hiçbir felsefe yoktur. Öyleyse, *Aufklärung* denen ve en azından kısmen bugün ne olduğumuzu, ne düşündüğümüzü ve ne yaptığımızı belirleyen olay nedir? *Berlinische Monatschrift*'in çıkmayı hâlâ sürdürdüğü ve okurlarına şu soruyu sorduğunu hayal edelim: "Modern felsefe nedir?" buna belki bir yinlemeyle cevap verebiliriz: Modern felsefe, iki yüzyıl önce, üzerinde fazla düşünülmeden ortaya atılan "*Was ist Aufklärung?*" sorusunu cevaplamaya çalışan felsefedir.

---

¹ Berlinische Monatschrift, Aralık 1784, C. IV içinde, s. 481-491, "Qu'est-ce que les Lumières?", çev.: Wisman, Oeuvres. Paris: Gallimard, col. "Bibliothèque de la Pléiade", 1985, C. II içinde.

Kant'ın metni üzerinde biraz duralım. Bu metin çeşitli nedenlerle dikkat çekmektedir.

1) Aynı soruya –yine aynı dergide- iki ay önce Moses Mendelssohn'dan da bir cevap gelmişti. Ancak Kant, kendi cevabını kaleme alırken Mendelssohn'um metnini okumamıştı. Kuşkusuz, Alman felsefe hareketinin Yahudi kültüründeki yeni gelişmelerle karşılaşması tam bu tarihe dayanmaz. Mendelssohn, Lessing'le birlikte, otuz küsur yıldan beri o kavşakta duruyordu. Hem o noktaya kadar söz konusu olan, Yahudi kültürüne Alman düşüncesi içinde bir yer bulmaktan (Lessing'in *Die Juden*'de yapmaya çalıştığı gibi) ya da Yahudi düşüncesi ile Alman felsefesinin ortak sorunlarını saptamaktan ibaretti. Bunu Mendelssohn kendi çalışması olan *Phadon; oder, Über die Unsterblichkeit der Seele*'de (Phaidon: Ya da Ruhun Ölümsüzlüğü Üzerine) yapmıştır. *Berlinische Monatschrift*'te yayımlanan iki metinle, Alman *Aufklärung*'u ile Yahudi *Haskala*'sının aynı tarihe ait oldukları fark edilir; ikisi de içinden çıktıkları ortak süreçleri yakalamanın peşinde koşmaktadır. Ve bu herhalde, ortak bir kaderin kâbul edildiği –şimdi bunun daha sonra nasıl bir dramaya yol açacağını biliyoruz- ilan etmenin yollarından birdir.

2) Ama dahası var. Kant'ın metni kendi başına ve Hristiyan geleneği içerisinde yeni bir sorun doğurur.

Felsefi düşüncenin kendi zamanı üzerine düşünmeye çalışmasına kesinlikle ilk defa rastlanıyor değildi. Ancak, şematik bir dille konuşursak, bu düşünüşün o zamanda kadar üç ana biçime büründüğünü söyleyebiliriz.

* Şimdiki zaman, kendine özgü birtakım nitelikleriyle diğer çağlardan ayrı ya da dramatik bir olayla diğer çağlardan ayrılmış bir çağa ait olarak düşünülebilir. Böylece, Platon'un *Devlet Adami*'ndeki tartışmacılar dünyanın devirlerinden birine ait olduklarını, bu devirde dünyanın geriye doğru döndüğünü, bunun taşıyabileceği bütün olumsuz sonuçlarla kabul ederler.

* Şimdiki zaman, yakında gerçekleşmesi muhtemel bir olayı haber veren işaretleri deşifre etmek üzere sorgulanabilir. Bu noktada, bir tür tarihsel yorum bilgisi ilkesiyle karşı karşıyayızdır ki Aziz Augustinus buna örnek oluşturabilir.

* Şimdiki zaman, ufukta yeni bir dünyanın doğuşuna geçiş olarak da analiz edilebilir. Vico, *La Scienza Nuova*'nın son bölümünde bunu anlatır. Vico'nun bugün gördüğü şey, “çoğunlukla birkaç büyük monarka boyun eğmiş halklarda en eksiksiz medeniyetin yayılması”, ayrıca “insanın yaşamına mutluluk getiren bütün iyi şeylerin somutlandığı medeniyetle ışıl ışıl parlayan... Avrupa”dır.²

Oysa, Kant'ın *Aufklärung* sorununu ortaya atışı tamamen farklıdır: *Aufklärung* ne dünyada ona ait olunan bir çağ, ne işaretleri algılanan bir olay, ne de bir tamamlanmanın gün doğumudur. Kant *Aufklärung*'u neredeyse tamamen negatif bir biçimde, bir *Ausgang* olarak, bir “çıkış”, bir “çıkış yolu” olarak tanımlar. Tarih üzerine diğer

² Giambattista Vico, *The New Science of Giambattista Vico*, 3. basım, (1744), kısaltılmış çeviri: T.G. Bergin ve M. H. Fisch (Ithaca/Londra: Cornell University Press, 1970), s. 370, 372.

metinlerinde de, köken sorunlarını gündeme getirmesine veya tarihsel bir sürecin içsel bir erekselliğini tanımlamasına da gene zaman zaman rastlanır. Ancak *Aufklärung* üzerine metinde, bir tek güncellik sorununu ele alır. Şimdiyi, bir bütünsellik ya da gelecekteki bir tamamlama temelinde kavramaya çalışmaz. Onun aradığı farklılıktır. Onun sorusu şudur: Bugün düne kıyasla ne tür farklılıklar getiriyor?

3) Burada, kısa olmasına rağmen her zaman açık olmayan bu metin konusunda ayrıntılara girmeyeceğim. Ben sadece, Kant'ın felsefi "şimdiki zaman" sorununu nasıl gündeme getirdiğini anlamak için bana önemli görünen üç-dört özelliğe dikkat çekmek istiyorum.

Kant hemen konuya girerek, Aydınlanma'yı karakterize eden "çıkış"ın bizi "olgunlaşmamışlık" statüsünden kurtaran bir süreç olduğuna işaret eder. "Olgunlaşmamışlık" derken kastettiği de, irademizin belli bir durumunun bizi aklımızı kullanamamızın gerekli olduğu alanlarda başka birisinin otoritesini kabullenmeye sürüklemesidir. Kant buna üç örnek gösterir: Kendi kavrayış gücümüzün yerini bir kitap, vicdanımızın yerini ruhanî bir kılavuz aldığı, nasıl bir diyet uygulayacağımıza bir doktor karar verdiği zaman, "olgunlaşmamış" bir durumdayız demektir (Gerçekten not edelim ki, metin bunu açıkça söylemese de bu örnekte Kant'ın üç eleştirisi³ kolayca tanınmaktadır). Sonuç olarak, Aydınlanma, istenç, otorite ve aklın kullanılması arasında önceden var olan ilişkinin değişikliğe uğratılmış hâli diye tanımlanmaktadır.

Ayrıca, Kant'ın bu çıkışı oldukça belirsiz bir şekilde gösterdiğini de belirtmeliyiz. Kant çıkışı bir olgu, süregiden bir süreç olarak niteler; ama bunun yanında, bir görev ve yükümlülük olarak da sunar. Daha ilk paragrafından itibaren, insanın olgunlaşmamışlık statüsünden bizzat kendisinin sorumlu olduğunun altını çizer. Yani insanın, bu hâlden, ancak kendisinde gerçekleştireceği değişikliklerle kurtarabileceğini düşünmek gerekmektedir. Anlamlı bir biçimde, Kant bu Aydınlanma'nın bir düsturu (*Wahlspruch*) olduğunu söyler: düstursa insanın kendisini tanıtmak için kullandığı bir ayırıcı özellik hem de insanın kendisine verdiği ve başkalarına önerdiği bir yönerge'dir. Peki, nedir bu yönerge? *Aude sapere*: "bilme cesaretini, cüretini göster". Demek ki Aydınlanma, hem insanların topluca katıldıkları bir süreç hem de kişisel olarak gösterilebilecek bir cesaret edimi diye düşünülmelidir. İnsanlar tek bir sürecin hem unsurları hem de failleridir. Sürece katıldıkları ölçüde aktör olabilirler ve söz konusu süreç, insanlar bu sürecin gönüllü aktörü olmaya karar verdikleri ölçüde gerçekleşir.

Bu noktada, Kant'ın metninde üçüncü bir güçlük ortaya çıkar. Bu güçlük *Menscheit* (insanlık) sözcüğünün kullanımıyla ilgilidir. "İnsanlık" sözcüğünün Kant'ın tarih anlayışındaki önemi iyi bilinmektedir. Aydınlanma sürecine girmiş olanın tüm insan türü olduğunu mu düşüneceğiz? Bu durumda, Aydınlanma'yı yeryüzünde yaşayan bütün insanların siyasal ve toplumsal varlığını etkileyen tarihsel bir değişim olarak tahayyül etmek zorundayız. Yoksa insanoglunun insanlığı oluşturduğu etki-

³ Saf Aklın Eleştirisi, Pratik Aklın Eleştirisi, Yargıgücünün Eleştirisi. (ç.n.)

leyen bir değişikliğin söz konusu olduğunu mu dūşüneceęiz? Tabii o zaman da bu değişikliğin ne olduğu sorusu ortaya çıkacaktır. Kant'ın bu noktadaki cevabı da belirsizlikten arınmış değildir. Ne olursa olsun, görünüşteki bu basitliğin altında oldukça karmaşık bir durum yatmaktadır.

Kant, insanliğın olgunlaşmamışlığından kurtulabilmesinin iki temel koşulunu tanımlar. Bu iki koşul hem manevî ve kurumsal hem de etik ve siyasî niteliktedir.

Söz konusu koşullardan ilki, itaat alanı ile aklın kullanılması alanının birbirinden açık biçimde ayrılabilmesidir. Kant, olgunlaşmamışlık statüsünün özelliklerini kısaca ortaya sererken, şu bilinen ifadeye başvurur: "Düşünmeyin, sadece emirlere uyun!". Kant'a göre, askerî disiplin, siyasî iktidar ve dinsel otorite genellikle bu yolla uygulamaya dökülür. İnsanlık, artık itaat etmek zorunda olmadığı zaman değil, insanlara "İtaat edin, istediğiniz kadar akıl yürütebileceksiniz," dendiği zaman olgunluğa erişecektir. Burada kullanılan Almanca sözcüğün *räsonieren* olduğunu vurgulamalıyız. Kant'ın Üç Eleştirisi'nde de kullanılan bu sözcük aklın herhangi bir şekilde kullanımını değil; aklın kendisinden başka amacı olmayacağı bir koşulda kullanımını anlatır: *räsonieren* akıl yürütmek adına akıl yürütmek demektir. Kant bunun için, görünüşte son derece önemsiz olan örnekler verir: Vergi sistemi hakkında dilediği kadar tartışabilmekle birlikte gene de vergi ödemek, olgunlaşmanın karakteristik bir özelliği olacaktır. Ya da bir yandan dinsel dogmalar hakkında özgürce akıl yürütürken, öbür yandan bir rahip olarak dinsel hizmetin sorumluluğunu sürdürmek de başka bir örnek olarak gösterilebilir.

Burada, onaltıncı yüzyıldan bu yana, vicdan özgürlüğüyle anlatılmak istenenden çok farklı bir şeyle yüz yüze olmadığımızı düşünebiliriz: gerektiği kadar itaat edildiği sürece, dilediği kadar düşünme hakkı. İşte Kant'ın başka bir ayırım noktasını, üstelik epeyce şaşırtıcı bir şekilde ortaya attığı yer de burasıdır. Kant'ın yaptığı ayırım, aklın özel ve kamusal kullanımında özgür, özel kullanımında ise itaatkâr bir durumda olması gerektiğini de ekler. Terim olarak baktığımızda, genelde vicdan özgürlüğü denen olgunun tam zıddını oluşturur bu.

Ancak biraz daha kesin olmak gerekiyor. Kant'a göre, aklın özel kullanımı ne demektir? Hangi alanda uygulanır? İnsan, der Kant, "bir makinanın dişlisi" olduğu zaman, yani toplumda oynayacak bir role, yapılacak birtakım işlere sahip olduğu zaman, akıldan özel amaçla yararlanır. Askerlik yapmak, ödenecek vergisi olmak, bir kiliseden sorumlu olmak, kamu görevlisi olmak; bütün bunlar, insanı toplumun özel bir parçası yapar. Böylece insan kendini kuşatılmış, belirli kuralları uygulayıp belirli amaçlara uygun hareket edeceği bir konumda bulur. İnsanların körü körüne ve aptalca itaat etmelerini istemez, ama aklın kullanımının belirli koşullara uyarlanmasını ister. Öyle ki akıl, bu tikel amaçlara tabi olmak durumundadır. Yani, burada aklın özgürce kullanılmasından söz edilemez.

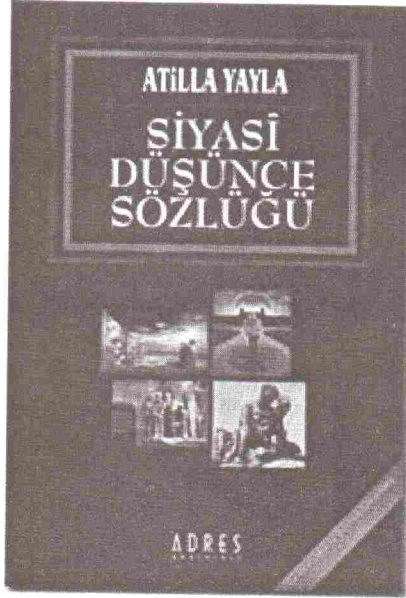
Öbür yandan, yalnızca akli kullanmak amacıyla, makul bir varlık olarak (makinede bir dişli olarak değil), makul bir insanlar topluluğunun üyesi olarak akıl yürütüldüğü zaman, o zaman aklın kullanımı özgür ve kamusal nitelikli olmak zorundadır.

Diyeceğim, Aydınlanma salt bireylerin kendi kişisel düşünce özgürlüklerinin güvence altında olduğunu görecekları bir süreç değıldir. Aklın evrensel, özgür ve kamusal kullanımları üst üste bindiğı zaman orada Aydınlanma vardır.

Şimdi buradan, Kant'ın metnine yöneltilmesi gereken dördüncü bir soruya geliyoruz. Aklın evrensel (özel bir amaç dışındaki) kullanımının nasıl öznenin bir birey olarak salt kendini ilgilendiren bir iş olduğunu, ayrıca aklın bu kullanımı için özgürlüğün salt negatif bir biçimde, yani önüne hiçbir engel çıkarılmamasıyla güvence altına alınabileceğini görüyoruz. Gelgelelim, aynı aklın kamusal kullanımı nasıl güvence altına alınacaktır? Başta gördüğümüz gibi, Aydınlanma basitçe bütün insanlığı etkileyen genel bir süreç olarak, sadece bireylerden istenen bir yükümlülük olarak anlaşılmalıdır: Aydınlanma şimdi siyasî bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Yani soru, aklın kullanımı için zorunlu olan kamusal biçime nasıl bürünebileceğini; bir yandan bireyler mümkün olduğu kadar titizlikle itaat ederlerken, öbür yandan bilme cüretinin herkesin görebileceğı şekilde nasıl kullanılabilirliğini bilme sorunudur. Kant, sonuç olarak da, II. Friedrich'e pek gizli olmayan biçimde bir tür sözleşme –rasyonel despotizmin özgür akılla sözleşmesi denebilir buna- yapmayı önerir: Özerk aklın kamusal kapsamda ve özgürce kullanılması, itaat etmek gereken siyasî ilkenin evrensel akılla uyumlu olması koşuluyla, itaati sağlamanın en iyi güvencesi olacaktır.

* Michel Foucault, "Dits et écrits", *Özne ve İktidar*, Ayrıntı Yayınları, 2000, İstanbul.

Çeviren: Osman Akinbay - Işık Ergüden

Siyasî Düşünce Sözlüğü

Atilla Yayla

Siyasî Düşünce Sözlüğü, siyaset bilimi, siyaset teorisi, hukuk felsefesi, iktisadî düşünce tarihi, bilgi teorisi, ahlak gibi konularla ilgilenen herkese yardımcı olabilecek bir başucu eseridir. Sözlük, benzer kitaplarda çoğu zaman olduğu gibi, kavramların kısa anlamlarını vermekle yetinmemekte, birçok kavramı derinlemesine ele alarak irdelemektedir. Bu, ona, aynı zamanda, klâsik bir sözlük olmaya ilaveten, bir düşünce ve araştırma rehberi olma vasfını kazandırmaktadır. Siyasî Düşünce Sözlüğü Türkiye'de az bulunan türünün en iyi örneklerinden biri olarak okuyucuyla buluşuyor.

Liberal Düşünce